

EL MOT *REFRANY* EN ALGUNES POESIES EN CATALÀ APROVENÇALAT

I

La cançó XIV del poeta vigatà Andreu Febrer (*Amors, qui tost fér, quant li play*) ofereix moltes dificultats de comprensió, malgrat els esforços dels editors. Sobretot l'estrofa IV d'aquest lai sembla la més obscura. Heus ací el text d'aquesta estrofa, segons les edicions de Montoliu, Pagès i Riquer:

	<i>M</i>		<i>P</i>
	Amors, donchs, que sera de mi		Amors, donchs, que sera de mi,
	Quez en axi		Que-z enaxi
	De fi en fi		De fi en fi
60	Mor leyalmen mon cor mesqui.		Mor leyalmen mon cor mesqui?
	E no me n plany		E no m'en plany
	Ges, ma londan amor, da qui		Ges me lomdan' amor, da qui
	Suy ses nulh si (?),		Suy ses nulh si,
	Qu anch no n perti		Qu'anch no'n perti
65	Ne me n pot far mort a ma fi		Ne me'n pot far mort a ma fi
	Esser strany;		Esser [e]strany,
	Que lay cui (?) vau no m acompany,		Que lay on vau no m'acompany,
	Que ges no frany		Que ges no frany
	Per nulh refrany		Per nulh refrany,
70	Ans me tol anuy e desdany		Ans me tol anuy e desdany
	L amor de li;		L'amor de li;
	E si l greu mal que l cor me tany		E si'l greu mal que'l cor me tany,
	E l dur afany		E'l dur afany
	En qu yeu affany		En qu'yeu affany
75	L es ten plasen, que son refrany		L'es ten plasen que son refrany,
	Con no m auci. ¹		Con no m'auci! ²

R

Amors, donchs, ¿què serà de mi
que-z enaxí
de fi en fi

1. MANUEL DE MONTOLIU, *Las poestas líricas de Andreu Febrer*, RHi, LVII (1923), 66.

2. AMÉDÉE PAGÈS, *La poésie française en Catalogne du XIIIe siècle à la fin du XVe* (Toulouse-Paris 1936 [«Bibliothèque méridionale», 1.ª série, tome XXIII]), 276-277.

- 60 mor leyalmén mon cor mesquí?
 E no me'n plany
 ges, me Loindan'amor, da qui
 suy ses nulh sí
 (qu'anch no'n pertí,
 65 ne me'n pot far Mort, a ma fi,
 ésser strany),
 que lay on vau no'm accompany;
 que ges no frany
 per nullh reffrany,
 70 ans me tol anuy e desdany
 l'amor de li.
 E si'l greu mal que'l cor me tany,
 e'l dur afany
 en qu'yeu affany
 75 l'és ten plasén que so'l reffrany,
 con no'm aucí?³

II

Els dubtes de Montoliu pel que fa a l'expressió *ses nulh si* (v 63) són infundats. Martí de Riquer indica que l'expressió *ses nulh si* apareix en provençal;⁴ jo no en coneix testimonis en aquesta llengua, si prescindim d'un poc genuí *sentz nulh si* que surt als *Fors Béarn* (PSW, VII, pàgina 649 a, s. v. *si*, § 18), però en francès dels segles XIII al XV sovinteja *sanz nul si*.⁵ En provençal antic existeix l'expressió semblant *ses tot si* (PSW, VII, pàg. 648, s. v. *si*, § 18), la qual retrobem en textos catalans a provençalats del segle XIV, sota la forma *sens tot si*,⁶ per exemple, en la nadala i en la versió dels *Set Savis* publicades per G. Sansone.⁷ L'altre dubte de Montoliu respecte al v. 67 era una errada de lectura, esmenada pels dos altres editors.

Amadeu Pagès, en una nota de peu de plana (pàg. 277), qualifica de «vers obscurs» els versos compresos entre el 64 i el 74. Tant ell com Riquer ensopeguen sobretot perquè el mot *reffrany*, el qual surt dues vegades (vv. 69 i 75), l'interpreten cada cop d'una manera diferent. Pagès,

3. ANDREU FEBRER, *Poesies*, A cura de MARTÍ DE RIQUER (Barcelona 1951 [ENC., col·lecció A, núm. 68]), 110.

4. Ed. cit., 52.

5. Vegeu FEW, XI, pàg. 561 b. En aquest punt concret em trobo d'acord amb PAGÈS (*op. cit.*, 148), el qual veu en la locució *ses nulh si* d'Andreu Febrer una influència francesa de G. Machaut i no pas provençal, com creu RIQUER (*op. cit.*, 52).

6. Com que *si* és la conjunció condicional substantivada, no cal que dugui l'accent gràfic.

7. *Studi di filologia catalana* (Bari 1963 [«Biblioteca di Filologia Romanza», núm. 7]), pàgs. 25, v. 15, i 65, v. 148; vegeu la meua nota de la *ZRPh*, LXXXII (1966), 616.

tot posant un punt d'interrogació a cada definició, creu que aquest mot al vers 69 significa «refrain, racontar» i al vers 75 «soulagement, consolation». Riquer proposa en les seves notes, també dubitativament, per al vers 69 el sentit de 'separació', basant-se en el fet que al vers 68 surt *frany* 'jo em separo' (vegeu prov. ant. *franger* i *franher* «se séparer» dins RAYNOUARD, *Lexique roman*, III, pàg. 385 b), mentre que per al vers 75 coincideix amb l'opinió del seu predecessor, amb la sola diferència que considera *reffrany* com una forma personal del verb *refrànyer (vegeu més avall 4).

III

Si en lloc d'aquesta bisèmia suposem per al mot *reffrany* de tots dos versos la significació única de 'consolació, conhort, alleugeriment',⁸ el sentit de l'estrofa s'aclareix força. Un assaig de traducció literal fóra el següent :

«Amor, doncs, ¿què serà de mi, que així per complet mor lleialment mon cor malastruc? I el meu Amor de Lluny no me'n plany gens, al qual pertanyo sense cap reserva; car mai no me n'he separat, ni la mort no pot fer, a la meva fi, que jo en sigui allunyat, que allà on vaig no m'acompanyi; car no m'hi separo gens per cap conhort, ans és l'amor d'ella que em lleva l'enuig i el desplaer. I si el greu mal que em toca el cor i el dur afany on nequitejo li és tan plaent com el seu consol, ¿com no m'ha mort?»

IV

Aquesta traducció és ben malgirbada, perquè en la llengua moderna fa de mal usar el mot *amor* com a femení, de manera que el parallelisme entre el «senal» *me Loindan'amor* (v. 62) i *l'amor de li* (v. 71) desapareix.

En els versos 61-62 discrepo de la interpretació de Montoliu i de Riquer per a qui *me Loindan'amor* és un vocatiu, mentre que *no me'n plany* fóra la primera persona, és a dir, que el poeta seria aquell que no es queixa. Jo crec, al contrari, que *me Loindan'amor* és el subjecte d'aquest verb *plànyer*: la dama no té compassió del poeta. Aquesta manera de veure ens és confirmada pel que l'autor mateix diu a l'estrofa següent : *d'on no suy plant* (v. 78). Aleshores la connexió que Riquer estableix entre aqueix *no me'n plany* i el vers 67 s'esvaeix.⁹ Precisament aquest

8. Vegeu nombrosos exemples del prov. ant. *refranh* «Linderung, Trost» al *PSW*, s.v. i a la nota d'O. SCHULTZ, *Refrain*, *ZRPh*, XI (1887), 249-250.

9. Ed. cit., nota al vers 67: «Aquest vers segurament cal entendre'l en funció del 61, és a dir: "No em planyo que ... allà on jo vagi no m'acompanyi (la meva dama)"» (pàg. 118).

vers 67 fa part de l'explicació donada pel poeta de pertànyer per complet a la dama i de no poder deixar mai d'ésser seu, ni que fos després de la mort, car aquest amor l'acompanya sempre, pertot arreu. Els versos 68-71 reforcen aqueixa afirmació: jo no em separo (*frany*) d'aquest amor per cap consol o conhort, ans m'hi complac, car l'amor d'aquesta dama em lleva enuigs i desplaers.

Tampoc no estic d'acord a substituir la lliçó del manuscrit únic *que son* (v. 75) per una esmena *so-l*, com fa Riquer. Així aquest *reffrany* fóra un present d'indicatiu d'un verb **refrànyer* 'aconsolar, apaivagar', de l'existència del qual no hi cap rastre en català;¹⁰ a part d'això, la frase fóra una mica forçada, car **so-l reffrany* 'això l'apaivaga' suposa la repetició d'un subjecte neutre, el qual reprendria les dues frases que tenen com a subjectes respectivament *el greu mal* i *el dur afany*. En canvi, si mantenim la lliçó del manuscrit, la interpretació resulta més lògica: el greu mal i el dur afany que l'amant sofreix són iguals al conhort que li procura el fet d'haver estimat, car ell pren delit en la sofrença, i per això es demana com és que aquest mal, el qual augmenta a mesura que creix el seu engrescament per la dama, no l'ha mort.¹¹

Una real dificultat rau en l'ambigüitat del vers 75: *el meu mal, etc., l'és ten plasén*. Hom podria pensar que és plaent a la dama, interpretació que trobaria una mena de versemblança en el que diu el vers 88, on el poeta vol morir *sil és plasén*, i ací es tracta indubtablement de la dama. Doncs bé, la lògica interna de l'estrofa IV exigeix que aquell que troba consolació en la sofrença sigui l'amant, o el cor de l'amant: la menció de *reffrany* al vers 69, on l'amant diu que per cap consolació no se separa de l'amor de la dama, i al vers 75, on es parangona el mal que causa aquest amor al *reffrany* o consolació que en procura, justifica la interpretació que hem donat.

10. En provençal antic sí que existeix *refranher* «lindern, mildern, trösten» (PSW s.v.) i és usat fins i tot pels poetes catalans quan escriuen en provençal, com a quell anònim autor del *Vers d'amor de que's gonyà la violeta a Tolosa*, el qual escriu: «aytal amors es senes tot treball, | car tot affany e tot mal fayt reffrany» (vegeu MARTÍN DE RIQUER, *Contribución al estudio de los poetas catalanes que concurrieron a las justas de Tolosa* (Castelló de la Plana 1950), 29, composició I, vv. 83-84). Si aquest verb existís en català, fóra admissible una lectura **se'n reffrany* 'se n'aconhorta', la qual no canviaria el sentit. Nogensmenys, ultra la dificultat esmentada, hi ha el fet que hauríem d'introduir una esmena; per principi i com a reacció contra tants abusos, jo prefereixo, sempre que és possible, de mantenir-me fidel al que diu el manuscrit.

11. En lloc de *son reffrany* 'la seva consolació', podríem posar, sense canviar res, *són reffrany*, és a dir que *el greu mal* i *el dur afany* serien subjectes del verb *ésser* ('són consolació'). Però llavors es dona la incongruència que al mateix vers 75 hi ha *és*, el qual solament concorda amb un dels subjectes. Per això és preferible de veure-hi una frase correlativa, on *son* és l'adjectiu possessiu.

V

Segons el que hem dit, hauríem de puntuar l'estrofa de la manera següent :¹²

«Amors, donchs, ¿què serà de mi que-z enaxí de fi en fi	
mor leyalmén mon cor mesquí?	60
E no me'n plany	
ges me Loindan'amor, da qui suy ses nulh si, qu'anch no'n pertí	
ne me'n pot far Mort a ma fi	65
ésser [e]strany,	
que lay on vau no'm accompany;	
que ges no frany per nulh refrany,	
ans me tol anuy e desdany	70
l'amor de li.	
E si'l greu mal que'l cor me tany e'l dur afany	
en qu'yeu affany	
l'és ten plasén que son refrany,	75
¿con no'm aucí?»	

VI

Com que l'ús del mot *refrany*¹³ amb la significació de 'conhort' és el que ens ha guiat en la interpretació de l'estrofa d'Andreu Febrer, tractarem ara de veure altres passatges de textos antics on apareix aquest mot.

Comencem pel text que el *DCVB* addueix com a primera documentació del mot *refrany*, el qual però no té el sentit que hom li atribueix en aquest diccionari. El passatge pertany a una obra del segle XIV que ens ha estat conservada per un manuscrit de la biblioteca de Carpentras. A. Morel-Fatio, en editar-la el 1881, li va donar el títol francès de *L'amant, la dame et le confesseur*,¹⁴ mentre que Ll. Faraudo de Saint-Germain la va reeditar el 1908 i la va anomenar *Planys del cavaller Materó*.¹⁵ En

12. Adopto el sistema de transcripció dels *ER*.

13. Ací prescindeixo de les significacions de 'proverbi' i de 'tornada' que té el català *etrany*, les quals he estudiat a *ELH*, II (1967), 184-185.

14. *R*, X (1881), 497-518.

15. *Planys del cavaller Materó*, dins «Recull de textos catalans antics», vol. X (1908).

efecte, en l'obra s'exposen els planys d'un cavaller Materó o Mataró, el qual es veu privat dels favors de la dama que estima a causa de la intervenció del confessor d'aquesta. Tenim, en un cert sentit, el tema de l'antagonisme entre el clergue i el cavaller.¹⁶

Heus ací el començament de l'obra, que transcriu basant-me en el facsímil del manuscrit (i no pas en les transcripcions, poc acurades, dels editors):¹⁷

«Si tot mi suy *pres* de la mort,
 car viu en *trop gran* desconort
 pels mals *qu'eu* sostench muyt e jorn,
 d'on no *trop repaus* ne se jorn
 mas sol plànyer e sospirar. 5
 E cant ay ausit recomptar
 que assò m'és *trop gran refrany*
 car [qui] de sos mals se *complan*y,
 semblant m'és *qu'eu* sia leujats.
 Per *qu'èus* vull dir, si m'escoltats, 10
 los *grans* dans c'ay *pres* per amor.»

Morel-Fatio defineix, al glossari, el mot *refrany* del vers 7 com a «répétition» (pàg. 518), és a dir, que ell l'interpreta com si fos el corresponent del francès *refrain* 'tornada, retronxa', i en un sentit figurat *ésser refrany*, parlant d'alguna cosa, voldria dir: 'esdevenir molesta de tant de repetir-la'. Aquesta interpretació no convenç gens; és illògic de sentir molèstia («que j'en ai les oreilles rebattues», pàg. 504, nota) quan hom sent explicar un remei que ens proporciona consol. Ultra això, Morel-Fatio introdueix una perillosa esmena al vers 6, escrivint *tant* allà on el manuscrit duu *cant*,¹⁸ per a poder establir així aquesta correlació: «j'ai *tant* entendu raconter (*que* j'en ai les oreilles rebattues)». Tot això resta enlaire.

VII

Cal concedir que el text no resulta gens clar; sembla com si l'autor, en cerca d'una rima, no s'hagués preocupat gaire del travament lògic i gramatical de les idees. Aquell qui està avesat a la lectura d'aquesta mena de contes, amb prou feines s'aturarà davant l'obscuritat del text; sols quan hom tracta d'interpretar literalment o de traduir, les dificultats es fan paleses.

16. M. DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, II (Barcelona 1964), 91.

17. Facsímil del manuscrit de Carpentras, foli 125a, reproduït com a mostra per Farando en l'edició citada a la nota 15.

18. La forma *cant* per a la conjunció temporal 'quan' sovinteja en català i en provençal antics. Vegeu al nostre text els vv. 14, 32, 64, 114, 159, 354, 366 i 455.

L'autor comença amb una frase concessiva *si tot me suy pres de la mort* 'encara que em trobo molt prop de la mort',¹⁹ però tot seguit, amb la intercalació de frases accessòries (vv. 2-5), perd el fil de la narració. Per això cal posar un punt darrera el mot *sospirar*, al vers 5. El vers 8 tampoc no té sentit i, a més, està mancat d'una síl·laba. Morel-Fatio, seguit també per Faraudo, va afegir el relatiu *qui*; no sé pas si la solució és encertada, però no en veig cap altra de millor. Ara bé, si el significat de *car [qui] de sos mals se complany* resulta clar, hi ha hagut un desplaçament de la primera persona a la tercera, la qual cosa fa difícil una traducció literal. Tanmateix, tota aquesta frase és solament l'aclariment del pronom neutre *assò* (v. 7): *assò* 'el fet de plànyer-se dels seus mals'. Tenint doncs en compte aquestes dificultats, assagem ara de donar el sentit general de l'estrofa, puix que una versió és impossible. Cal, però, que resti ben establert que el mot *refrany* hi significa 'consolació' (i no pas 'tornada' > 'enraonia fastigosa'):

«Encara que estic prop de la mort, car visc en massa gran desconsol, degut als mals que suportó nit i dia, per als quals no trobo repòs ni tranquil·litat, sinó solament planys i sospirs... I quan he sentit contar — i això m'ha estat una gran consolació — que aquell qui es plany dels seus mals n'és alleujat, vet aquí la raó per la qual vull dir, si m'escolteu, els grans danys que he sofert per amor».

VIII

Un altre passatge amb el mot *refrany* el trobem en un debat entre Joan Berenguer de Masdovelles i el seu oncle Guillem. Aquest blasma el seu nebot de plànyer-se de turments amorosos en les seves cançons i posa en dubte la seva sinceritat. Joan Berenguer replica que al seu temps hi ha amants tan fidels com els antics, però que les dones del dia no mereixen que hom passi tants de martiris per llur amor. Ell no vol ara fer-ne retret, en canvi ho podrà fer el seu oncle, el qual «s'atura refrany»:

«No trop ges pler, eres, qu'ieu ho retraya,
Mas fayts-ho vos, qui'us aturau reffrayn.»²⁰

19. Sobre el prov. ant. *si tot* «quoique», vegeu RAYNOUARD, *Lexique roman*, V, pàgina 239a; PSW, VII, pàg. 647b, s.v. *si*, § 17; FEW, XI, pàg. 561a. — És remarcable que hom tingui consciència a l'Edat Mitjana que a l'expressió provençal *si tot* correspon la catalana *si bé*. Així el vers 'en llemoví' de Guillem de Masdovelles "Lo dan que prech, *si tot* vey que me'n cruscha" (ed. ARAMON, citada en la nota següent, pàg. 68, poesia 47, v. 34) és traduït en català pel seu nebot Joan Berenguer de Masdovelles de la següent manera: «Lo dan que prech, *si be* veig que me'n cuscha» (*ibidem*, p. 226, § 160, v. 34). RIQUER en la seva edició de l'Andreu Febrer va assenyalar com a tret provençalitzant el fet que aquest autor emprés l'adversativa *si tot* (*òp. cit.*, 147).

20 *Cançoner dels Masdovelles* (Manuscrit n.º 11 de la Biblioteca de Catalunya), Publicat per R. ARAMON I SERRA (Barcelona 1938), pàg. 100, poesia 62, vv. 47-48.

El nebot no troba gust a retreure aquestes coses, però la consolació (*reffrayn*) mora en l'oncle (*us aturau*). Aquest sentit del verb *aturar*, construït amb un substantiu abstracte, el tenim documentat des del 1386:

«Mossèn Germà de Gontaut, on atura
Granda valors e bondats eysamén»,²¹

i encara és usat per Ausiàs March:

«Car poc amor no viu on seny atura».²²

IX

Fóra bo que aquest provençalisme *refrany*,²³ el qual ens ha ajudat a aclarir una mica alguns textos catalans obscurs, fos acollit en els repertoris del català antic, tot i que la vida que va tenir no ultrapassà els límits cronològics de l'hibridisme lingüístic de la nostra poesia medieval.

GERMÀ COLON

Universitat de Basilea
Societat Catalana d'Estudis Històrics

21. Apud M. DE RIQUER, *Contribución*, 34; JAUME MASSÓ I TORRENTS, *Repertori de l'antiga literatura catalana: La poesia*, I (Barcelona 1932), 337.

22. Composició LXXXVII, v. 44; vegeu la nota de P. BOHIGAS a la seva edició d'*ENC* (collecció A, núm. 73, pàg. 163). Mantinc l'accentuació oxítona *Ausiàs*, única admissible dins l'estructura lingüística del català, malgrat el que ha estat dit darrerament.

23. Per als altres testimonis de *refrany* que hem recollit, costa d'admetre'n la catalanitat i, per altra banda, llur sentit s'allunya del que hem tractat ací. Per exemple, Francesc de la Via parla d'uns ocells, els quals «cantaven sus los sims | virolays e reffrims» (FRANCESC DE LA VIA, *Procés de la Senyora de Valor contra En Bertran Tudela*, ed. ARSÈNI PACHECO (Barcelona 1963), pàg. 139, vv. 2684-2685), on aquest *reffrims* és emprat amb la significació de 'refilament', la qual és molt freqüent en provençal antic (vegeu ací nota 8); al capdavant és el punt de partença tant del sentit de 'consolació' com del de 'tornada'. — La poetessa anònima del Cançoner *H^a*, la qual envia la seva composició *Axi cant es en muntanya deserta* als set mantenidors de Tolosa, escriu en la tornada:

«Als set senhors trameti mon complany
e mon respost e mon cortés *reffrany*,
que m dona joy d'amor amb que m complanga»

(apud. RIQUER, *Contribución*, 32, composició III, vv. 37-39). Tot i que, com diu bé Riquer, aquests termes «parecen más adecuados a estribillos de *dansa*» (*ibidem*, 20), podem demanar-nos si, al mateix temps que el sentit literari, no conserven una altra significació, puix que aquest *reffrany* dóna a la poetessa «joy d'amor amb que m complanga».